

MODERNYBĖS KRITIKA ISLAMO FUNDAMENTALIZMO IDEOLOGIJOJE

Šiame straipsnyje nagrinėjama islamo fundamentalizmo teorija, sąlygos, padėjusios atsirasti šiai ideologijai. Kalbama apie teorinį islamo fundamentalizmo diskursą, apie islamiškų visuomenių ypatybes, kurios atvėrė kelią radikalizacijai. Taip pat kalbama apie vieną pagrindinių islamo fundamentalizmo ideologų bei neapykantos Vakarams architektą Sayyid Qutb bei jo idėjas, turinčias milžiniškos įtakos iki šių dienų.

Šarūnas PAUNKSNIS
School of Oriental and African Studies
University of London
El.paštas: paunksnis@gmail.com

ĮVADAS

Konfliktas, kurį mėgstama įvardyti civilizacijų konfliktu, masuoja kitą, daug svarbesnį konfliktą, kuris vyksta islamo pasaulio viduje. Musulmonų reformistinė tradicija (fundamentalistai mėgsta vadinti save reformistais), ieškanti atsako į modernybę, turi gilią šaknį, kurių ištakos yra XIX amžiuje. Būtent tada islamo pasaulio mąstytojai pamatė, jog Vakarai aplenkė jų pasaulį, jog islamo visuomenės išgyvena krizę bei nuosmukį, lyginant su Europos visuomenių dinamizmu. Musulmonų mąstytojai sufokusavo savo žvilgsnį į islamo pasaulio nuosmukį, politinę bei socialinę korupciją.

Islamo fundamentalizmas turi ilgą istoriją. Mirus Pranašui bei islamui pasklidus už Arabijos pusiasalio ribų, religija susidūrė su neislamiškomis visuomenėmis, tradicijomis bei praktikomis. Tradicinis islamas po truputį buvo veikiamas išorinių įtakų. Periodiškai kildavo judėjimai, agituojantys už islamo išgryninimą, už religijos išvalymą nuo įtakų. Tai vadinama religiniu revivalizmu. Pirmieji ideologai buvo viduramžių juristai, kurių intelektualinė

įtaka yra jaučiama iki šių dienų – tai yra Ahmad Ibn Hanbal bei Ahmad Ibn Taimiyya. XIX amžiuje prasidėjo modernūs islamiškas atgimimas, pažymėtas musulmoniškoje Indijoje veikusių organizacijų - Tablighi Jama'at bei Jama'at-e-Islami -veikla.

Didžioji dalis islamo reformistų buvo religijos žinovai, teologai bei juristai. Jų išvada buvo vienareikšmiška – musulmonai nukrypo nuo tiesaus kelio, kuriuo ėjo jų protėviai¹. Pirmieji islamo reformistai buvo XIX a. teologai Muhammad Abduh ir Jamal ad-Din al-Afghani. Jie tikėjosi, jog islamo pasaulio problemas galima išspręsti religijos pagalba. Tuo metu jų idėjos nepritraukė labai daug pasekėjų, tačiau XX amžiuje viskas pasikeitė, ir jie tapo tais mąstytojais, kurie įtakojo vėlesnius autorius bei judėjimus. Abduh ir al-Afghani idėjos padėjo pamatą ideologijai, kuri kvietė sugrįžti prie islamo šaknų bei gyventi taip, kaip gyveno pirmieji musulmonai (pavyzdžiui, jau minėtoji salafizmo ideologija, kuri savo ruožtu išsivystė į radikalų islamo fundamentalizmą).

Šis straipsnis yra skirtas aptarti ir išanalizuoti teorines islamo revivalizmo, arba islamo fundamentalizmo, gaires bei išanalizuoti Sayyid Qutb, iškiliausio šios ideologijos atstovo, idėjas bei jų įtaką šiuolaikiniams procesams islamo pasaulyje. Būtent šis ideologas labiausiai prisidėjo prie modernybės kritikos musulmonų pasaulyje, jo idėjos įtakojo daugelį judėjimų, tarp kurių yra ir teroristinės organizacijos, tokios kaip *Al Qaeda*.

TEORINĖS ISLAMO ATGIMIMO IDEOLOGIJOS GAIRĖS

Pasaulyje yra nemažai islamiško atgimimo variantų. Modeliai skiriasi savo organizacine struktūra, politiniais ir ekonominiais tikslais bei strategijomis. Tai nėra monolitiniai judėjimai, tačiau teoriniame lygmenyje lemia islamo fundamentalizmo ideologiją, kuri apima visus islamiškus kraštus bei valstybes, kur musulmonai sudaro mažumas.

Islamizmas yra emancipuojantis judėjimas, kuris reprezentuoja kolektyvinę kovą už tam tikrus moralinius – vertybinius modelius². Tai yra ir protesto judėjimas, turintis savą identitetą

bei priešą – šiuolaikinę pasaulio tvarką, kuri gali būti įvardyta kaip jahilyia, nežinojimas, Dievo viešpatavimo atmetimas. Islamizmas siekia išvalyti religiją nuo visų naujovių (bid'a). Trumpai tariant, islamizmas siekia eliminuoti visas politinės priespaudos formas, socioekonominę nelygybę bei kultūrinį „užterštumą“. Islamizmas yra „atsakas į milžiniškus socialinius bei kultūrinius pokyčius, kurie suvokiami kaip keliantys grėsmę islamiškoms visuomenėms bei savam identitetui“³.

Tačiau kaip emancipacijos bei protesto judėjimas islamo fundamentalizmas yra nesenas fenomenas. Šiuolaikinė jo banga turi dvi fazes – pasyviąją, kuri kviečia emancipuotis ir vyrauja tarp intelektualų, filosofų bei mokslo žmonių, bei aktyviąją, kuri yra ne tik militarizuota, bet ir turi paramą tarp kaimo bei miesto gyventojų. Pasyvioji fazė prasidėjo dar XIX amžiuje kartu su jau minėtųjų Jamal ad-Din al-Afghani, Muhammad Abduh idėjomis. Jie idėjiškai kovojo su Vakarų imperializmu ir kvietė musulmonų pasaulį emancipuotis nuo vakarietiškujų įtakų.

Aktyviąją fazę ryškiausiai įtakoja Izraelio – Palestinos konfliktas, Vidurio Rytų petrodoleriai bei islamiškoji revoliucija Irane. Tačiau šios dvi fazės yra labai tarpiai susijusios. Pasyvioji fazė suteikia aktyviajai ideologinį pagrindą, filosofai, teologai pritraukia mases maištui prieš Vakarus.

ISLAMIŠKASIS ATSAKAS Į MODERNYBĘ

Islamizmas yra ir protestas prieš egzistuojančią pasaulio tvarką, prieš vystymosi netolygumus, prieš socialinę neteisybę. Pasaulyje yra nemažai grupių, nepatenkintų dabartine pasaulio tvarka – tai ir antiglobalistai, ir marksistai, feministai, environmentalistai. Šiai kategorijai galima priskirti ir islamo fundamentalistus, tačiau juos nuo paminėtų grupių skiria esminis dalykas – islamo fundamentalizmas yra ne tik politinio, bet ir religinio pobūdžio judėjimas. Islamistai siekia išjudinti nusistovėjusią *status quo* bei padaryti pasaulį teisingesnį tiek politiškai, tiek dvasiškai. Hassan al-Banna, Musulmonų Brolijos lyderis, šiuolaikiniame pasaulyje matė materialistinės civilizacijos agresiją, kuri ir paskati-

no islamišką atgimimą. Remiantis jo logika, galutinis tikslas būtų Pax Islamica. Vienas žymiausių fundamentalistų, musulmonų Brolijos narys Sayyid Qutb, kaip ir al-Banna, kritikavo šiuolaikinį pasaulį ir vadino jį *jahiliyya* - protestu prieš Dievo suverenitetą. Pasak jo, tarp Vakarų kapitalizmo bei komunizmo musulmonai turi tik vieną pasirinkimą – islamą. Pakistano ideologas Sayyid Abu Ala al-Mawdudi teigė, jog žmogaus vadovavimas yra pagrindinė blogio šaknis – tik Dievas gali valdyti žmogų, o ne žmogus žmogų.

XX amžiaus pradžioje buvo nemažai vilčių, jog marksizmas atiras alternatyvų pasaulio vystymosi modelį, kuris pasirodys esąs geresnis nei kapitalizmas. Tačiau marksizmas nepasiteisino. Fundamentalistų manymu, nei marksizmas, nei liberalizmas negali rasti atsako į pasaulyje vyraujančią krizę. Kalim Siddiqui, musulmonų Parlamento Didžiojoje Britanijoje lyderis, XX a. pabaigoje teigė, jog islamas turi būti išvalytas nuo išorinių įtakų ir tapti atsaku į visas pasaulį krečiančias problemas. Pasak jo, islamas turi įsišaknyti į musulmoniškų šalių politiką, tapti jos pagrindu⁴.

Modernybės diskursas tarp Vakarų ir islamo pasaulio turi daug formų ir archetipų. Bėgant metams keitėsi islamo pasaulio požiūris į modernizaciją. Tačiau pagrindinė kova tarp dviejų tendencijų vyksta ir dabar. Vienoje pusėje yra vakarietiška, sekuliari modernybės koncepcija, kitoje – kultūrinis atsidavimas islamui.

Prasidėjus Šaltajam karui, išryškėjo dvi pagrindinės ideologinės stovyklos – JAV ir SSRS. Šių stovyklų ideologija taip pat turėjo savitą požiūrį į modernybę, savaip aiškino pasaulio vystymąsi bei žmogaus vietą jame. Tačiau šios dvi stovyklos buvo kilusios iš tos pačios vakarietiškos intelektualinės tradicijos, kurios esmė – valdžios ir bažnyčios atskyrimas. Šis procesas yra žingsnis į modernybę⁵. Po Antrojo pasaulinio karo modernybė Vidurio Rytuose reiškėsi per sekularius, nacionalistinius elitus, atėjusius į valdžią po dekolonizacijos. Bėgant laikui islamistai, kurie kartu su nacionalistais kovojo už nepriklausomybę, ėmė vis labiau reikštis politinėje savo šalių scenoje (pvz. al-Banna ir Qutb Egipt-

te). Islamo fundamentalizmas tapo problema tik XX a. antroje pusėje – kaip esminius pokyčius fenomeno suvokime galima paminėti 1979-ųjų Irano revoliuciją bei 1981-ųjų Egipto prezidento Anwar Sadat nužudymą. Islamo fundamentalizmas tapo vis labiau matomu atsaku į modernybę. Daugelis autorių teigia, jog islamiškieji judėjimai yra modernybės krizės produktai.

ISLAMIŠKOSIOS REFORMACIJOS KONTŪRAI

Suvokti šiuolaikinį diskursą, kuris vyksta Vidurio Rytuose, yra labai sudėtinga. Masinių informavimo priemonių dėmesys yra sutelktas į radikalųjį islamo fundamentalizmo sparną, į grupuotes, kurios yra paveiktos islamo fundamentalizmo ideologijos, ir vardan to vykdo teroristinius išpuolius prieš modernybės įsikūnijimus. Norint suvokti, kodėl islamo pasaulyje vyksta šie įvykiai, reikia pažvelgti į islamiškosios reformacijos, arba islamiškojo atgimimo, judėjimą teoriniu lygmeniu.

Silpnėjant kalifatui tolydžio stiprėjo *ulama* (religijos žinovų visuma), kuri įtakojo tiek religinį, tiek politinį islamo pasaulio gyvenimą bei šio pasaulio atsaką į modernybės atėjimą. Per visą religijos gyvavimo istoriją islamo pasaulis išgyveno nemažai krizių – kalifato susilpnėjimą bei imperijos fragmentaciją, mongolų invaziją į Vidurio Rytus, mameliukų Egipto ir dalies Levanto neideologinį valdymą. Vėliau įsivyravo beveik visą regioną apėmusi Otomanų imperija, kurios smukimas ir galutinis žlugimas XX a. pradžioje žymėjo vakarietiškos modernybės atėjimą. Europos atėjimas visiems laikams pakeitė islamo pasaulio struktūras, normas bei taisykles. Islamo pasaulyje prasidėjo diskursas, kuris turėjo atrasti tinkamą atsaką į modernybę, sugalvoti būdą, kuriuo būtų galima apsaugoti tradicines vertybes⁶. Per visą islamo istoriją religinė klasė vaidino tarpininko vaidmenį tarp valdžios, liaudies ir idėjų bei performuodavo religinį kontekstą, pritaikydavo jį prie konkrečių socialinių bei ekonominių realijų. Taigi religijos žinovai, *ulama*, pateikė atsakymus į politines, socialines bei ekonomines XX amžiaus realijas.

Iš esmės, fundamentalizmas reiškia tvirtą religijos suvokimą,

laisvą nuo interpretacijų, kompromisų ar sušvelninimo. Fundamentalizmo širdis yra doktrina, ne ritualas. Fundamentalizmas geriausiai suvokiamas pagal tai, kam jis save priešina – tai yra moderni idėja, jog religija neturi būti suprasta pažodžiui, Koranas ar Biblija neturi būti suprasti pažodžiui⁷. Fundamentalistai priešinasi modernistų teigimui, jog religija turi būti suvokta švelniau, turi būti mažiau reikalaujanti. Modernistų manymu, visos religijos yra tarpusavyje suderinamos, nes iš esmės kalba apie tuos pačius egzistencinius dalykus. Pasaulyje šiuo metu vyraujanti tendencija yra sekuliarizmas. Tačiau yra viena išimtis – islamas. Būtų klaidinga sakyti, jog islamo prestižas mažėja vykstant mokslo progresui. Galima teigti, jog islamas yra išlaikęs lygiai tas pačias pozicijas, kurias turėjo prieš šimtą ar dar daugiau metų. Ko gero, pastaraisiais metais islamas yra dar stipresnis nei bet kada anksčiau⁸. Vykstant industrializacijai visos pagrindinės pasaulio civilizacijos (krikščioniškoji Vakarų, Kinijos, Indijos) susidūrė su sekuliarizmo problema, ir mokslo pažanga nugalėjo – religija pasitraukė į individualų lygmenį. Šiose civilizacijose religija dabar nebevaidina to vaidmens, kurį vaidino prieš industrinę revoliuciją. Islamo pasaulyje galima stebėti priešingas tendencijas – vykstant mokslo pažangai islamas stiprėjo, tai ypač gerai matoma XX amžiuje: imta kalbėti apie sugrįžimą prie religijos šaknų, atsirado islamo fundamentalizmas, kaip atsakas į visame pasaulyje vyraujančią modernybę. Kodėl islamas pasirodė esąs toks atsparus sekuliarizmui? Atsakymas nėra paprastas.

XIX amžiaus pabaigoje įvyko daug pasikeitimų Vidurio Rytuose. Idėjiniai bei materialūs pokyčiai bei auganti Europos įtaka paskatino į tai reaguoti. Otomanų imperija silpo, kaip jau minėta, vyko staigūs socialinio bei ekonominio gyvenimo pokyčiai. Islamiškoji Otomanų imperija tapo nepajėgi atsispirti europietiška įtakai. Ypatingi pokyčiai vyko mokslo sferoje. Musulmonai, apsilankę Europoje, parsiveždavo europietiškus idėjų ir diegdavo jas savo šalyse. Šioje vietoje verta paminėti Tanzimat periodą, kuris vyko Otomanų imperijoje XIX a. pabaigoje – jo esmė buvo reformacija, priartėjimas prie europietiškų praktikų. Tuo metu

atsilikimas nuo Europos buvo labai matomas ir kėlė didelį imperijos vadovų bei intelektualų susirūpinimą. Sekuliarios reformos buvo pradėtos vykdyti siekiant tokiu būtu apsaugoti nuo europietiškos įtakos bei apsaugoti islamą. Tačiau atsitiko priešingas dalykas, kuris išryškėjo XX amžiaus pradžioje – islamo intelektualai buvo nepatenkinti sekuliarizmu bei europietiškomis madomis. Be to, tai ne kiek nesusilpnino Europos įtakos, priešingai, su sekuliarizmu atėjo naujos problemos, kurios ir iškėlė islamišką atgimimą, arba islamo fundamentalizmą.

Buvo pradėta ieškoti atsakymų islamo palikime bei tradicijoje. Buvo atsigręžta į Koraną ir ieškota atsakymų šimtmečių senumo šventojoje knygoje. Štai čia ir kilo didžiulė interpretavimo problema. Nuo pat Pranašo mirties islamo pasaulyje nebuvo panašaus lygio religinio lyderio, kuris būtų padėjęs rasti tinkamą atsaką į modernybę. Visas šis darbas buvo paliktas *ulama*, kurios intelektualai darė interpretacijas bei savo autoritetu veikė mases.

Islame ypatingai svarbi yra salaf as-salih koncepcija. Tai reiškia gyvenimą pagal tas normas ir taisykles, kurių laikėsi Pranašo bendražygiai. Šioje vietoje atsirado salafizmo srovė islame, kurios tikslas buvo atsigręžti į pradžią ir laikytis tų pačių normų, kurių laikėsi protėviai, visiškai nekreipiant dėmesio, jog politinės ir socialinės realijos VII amžiuje buvo visiškai kitokios. Salafizmo ideologų nuomone, jau protėvių (salaf) laikais buvo nukrypta nuo teisingojo kelio ir dabar būtina į jį grįžti. Pasak jų, tai išspręstų visas islamo pasaulio problemas.

Kolonializmui tapus praeitimi, islamiškų šalių gyventojai atsigręžė į Vakarų, o vėliau – konkrečiai į Jungtines Amerikos Valstijas ir apkaltino jas dėl visų savo nesėkmių. JAV remia daugelį sekuliarių musulmoniškų šalių vadovybių, ir tai, jų akimis, yra išdavystė, trukdymas atstatyti tą prestižą, kurį islamas turėjo Aukso Amžiaus metu. Kaip jau minėta, JAV yra nekenčiamos ir dėl jų sekuliarizmo, dėl materializmo ir hedonistinės kultūros.

Žlugus Otomanų imperijai ir Mustafa Kemaliui Atatiurkui panaikinus kalifatą, buvo imtais ryžtingesnių veiksmų, kurių pats

svarbiausias – musulmonų Brolijos Egipte įkūrimas. Šios organizacijos atsiradimas yra visiškai logiškas ir pateisinamas – panaikinus kalifatą, nebeliko institucijos, kuri rūpintųsi islamo religija. Vėliau buvo steigiamos ir kitos, mažiau ar daugiau radikalios organizacijos, kaip Jama'a Islamiya ar Islamo Džihadas. Tačiau būtina pabrėžti vieną dalyką – pirmosios islamistinės organizacijos buvo susirūpinusios tik religiniais reikalais, tai buvo judėjimai, siekę rasti atsaką į modernybę. Tik vėliau į jų dienotvarkę buvo įtraukti Izraelio ir Palestinos klausimai. Priešinimasis išorinėms įtakoms buvo svarbus klausimas, tačiau pradžioje tai buvo taikaus pobūdžio priešinimasis, tik XX a. antroje pusėje buvo imtasi smurto bei terorizmo.

Laikui bėgant Vidurio Rytų gyventojai, kaip ir viso islamo pasaulio gyventojai, politinę bei dvasinę situaciją suvokė kaip nuopuolį. Liaudis ėmė vis labiau nusivilti valdžia kaip nekompetetinga ir korumpuota, jie pradėjo jausti teisingumo stoką. Islamo fundamentalizmas buvo tarsi išsigelbėjimas paprastiesiems žmonėms – šis judėjimas siūlė atsakymus į rūpimus klausimus. Modernus pasaulis, kuriame atsirado musulmonai, buvo svetimas⁹. Žmonės jautė, jog jų įsitikinimams grėsia pavojus. Islamo fundamentalistų judėjimas siūlė atsakymus į visus rūpimus egzistencinius klausimus. Taigi natūralu, jog šie judėjimai tapo labai įtakingi.

XX amžiuje, vykstant industrinei revoliucijai bei žymint kolonializmo pabaigą islamiškame pasaulyje, tokio pobūdžio religinis atgimimas, siekis atnaujinti islamą sugrįžo, ir tai tęsiasi iki šių dienų. Reformacija tapo nebesustabdoma. Pasikeitė ir nusišovėjusi takoskyra tarp aukštojo ir žemojo islamo. Vadinamasis liaudies islamas beveik sunyko vykstant sparčiai integracijai ir dėl šiuolaikinių komunikacijų, o aukštasis islamas sutvirtino savo pozicijas. Islamiškoji identifikacija islamo pasaulyje atliko tą patį vaidmenį, kurį atliko nacionalizmas. Islamas tapo identitetu, kuris buvo priešinimas kolonializmui.

Islamo pasaulyje įvyko didelė kultūrinė revoliucija, kuri Vakaruose buvo pastebėta tik XX a. paskutiniame dešimtmetyje.

1979-ųjų įvykiai Irane privertė susimąstyti, jog islamo pasaulyje vyksta procesai, kurie gali turėti įtakos tarptautiniams santykiams. Vakarų įtaka traumavo islamo pasaulį, liaudis pamatė, jog Vakarai aplenkė juos, ir pradėjo klausti, kodėl taip atsitiko. Atsakymą ir sprendimą pateikė islamo fundamentalizmo ideologai.

SAYYID QUTB IDEOLOGIJA: ISLAMO IR MODERNYBĖS SANDŪRA

Sayyid Qutb yra laikomas vienu iškiliausių XX a. islamizmo ideologų. Qutb kalbėjo liaudžiai bei darė įtaką paprastiems musulmonams, ieškantiems atsakymo į islamo pasaulio krizę bei vakarietiškos modernybės atėjimą. Jo idėjos buvo populiarios ir tarp politikos aktyvistų, ir tarp nepolitinių sluoksnių. Qutb savo teorijoje islamą priešino *jahiliyyah*, turėdamas omenyje ne tik ikiislamiškame pasaulyje vyravusį nežinojimą, bet ir šiuolaikinį, modernybės pasaulį, kuris, pasak jo, yra praradęs bet kokias moralines vertybes. Islamo ir jahiliyyah susidūrimas yra kova tarp gėrio ir blogio, tarp tikėjimo ir areligiškumo. Norint išspręsti modernaus pasaulio dvasinę krizę yra būtina sukurti idealią valstybę, kuri gyvuotų pagal islamo principus. Tai yra svarbu tiek politiškai, tiek dvasiškai. Pasak Qutb, pradėti reikia nuo sekuliarių arabų režimų, kurie nusidėjo prieš Dievą. Sayyid Qutb ideologija yra atsakas į modernybės produktus – sekuliarizmą bei postkolonijinę islamo pasaulio netvarką¹⁰.

Pabrėžtina ir tai, jog būtent Qutb pirmasis įvardijo Ameriką kaip islamo pasaulio priešą. Tokia nuomonė vyrauja tarp islamistų iki šių dienų. Qutb idėjomis dabar vadovaujasi didžioji dauguma islamistinių organizacijų visame pasaulyje.

ANTIAMERIKANIZMAS SAYYID QUTB IDEOLOGIJOJE

Sayyid Qutb jaunystėje buvo įtrauktas į įvairius politinio pobūdžio judėjimus ir pamažu radikalėjo. Tačiau, galima sakyti, jo, kaip islamo fundamentalizmo ideologo, gyvenimo istorija prasidėjo 1948 m., kai jis studijų reikalais nuvyko į JAV. Šis vizitas 1948-1950-aisiais buvo kritinis taškas ne tik jo paties gyvenime ar

ideologijoje – vizitas turėjo lemiamą įtaką visiems islamistiniams judėjimams iki pat šių dienų. Būtent per tuos dvejus metus buvo suformuluota Amerikai neapykanta, kuri yra šiuolaikinių islamistinių judėjimų varomoji jėga. Šiame skyriuje bus apžvelgiamas Sayyid Qutb požiūris į Ameriką. Kritinis požiūris į JAV geriausiai atsiskleidžia nagrinėjant Qutb potyrius. Jis neparašė jokio veikalų, kuris kritikuotų Ameriką, kaip kad Vakarų kritikuojantys „Kelrodžiai ženklai“. Jo požiūris buvo išreikštas straipsniuose Egipto spaudai, kuriuos jis parašė būdamas JAV.

Qutb toli gražu nebuvo pirmasis egiptietis ideologas, gyvenęs Vakaruose. Iki jo buvo nemažai mokslo žmonių, kurie rašė egiptiečiams apie gyvenimą Vakaruose, tačiau Qutb straipsniai labai skiriasi nuo kitų¹¹. Jo rašinių esmė buvo pademonstruoti, kokia „supuvus“ yra Amerika bei koks tuščias vakarietiškas gyvenimas. Qutb tikėjo, jog Korano dvasia „paženklino“ tiek egiptiečius, tiek visus musulmonus bei išvystė gyvenimo būdą, kuris radikaliai skiriasi nuo vakarietiškojo. Qutb buvo susirūpinęs dėl koraniškosios kultūros padėties Egipte – pastaroji šalis laikui bėgant buvo vis stipriau veikiama vakarietiškų gyvenimo bei politikos madų¹².

Sayyid Qutb gyvendamas Amerikoje stebėjo aplinką, žmonių gyvenimo būdą bei rašė straipsnius Egipto spaudai. Qutb labai taikliai pastebėjo, jog „Niekas nėra į bažnyčią taip dažnai kaip amerikiečiai. Tačiau niekas nėra taip toli nuo dvasinių religijos aspektų kaip amerikiečiai“¹³.

Qutb amerikietiškoje kritikoje nemaža pastebėjimų apie lyčių santykius. Pokarinė Amerika išgyveno lyčių santykių liberalizaciją, prieš tai pasisakė Qutb. Dar iki atvykdamas į JAV, jis nemažai rašė apie lyčių santykius Egipte. Qutb gyvenamu laiku Kairas išgyveno sąlyginę liberalizaciją, feminizmo bangos buvo pasiekusios ir šį didmiestį. Moterys pradėjo siekti išsilavinimo, metė iššūkį patriarchalinei santvarkai bei reikalavo lyčių lygybės. Qutb neigiamai žiūrėjo į tokius žingsnius, tačiau jis pabrėžė, jog atgaivinti šimtmečių senumo lyčių santykius moderniaame pasaulyje būtų absurdiška. Jis pripažino moterų teisę siekti lygy-

bės, tačiau tik iki tam tikro laipsnio. Amerikoje Qutb susidūrė su visuomene, kuri ir pradėjo kalbas apie lyčių lygybę.

Qutb Amerikoje praleido 21 mėnesį ir apkeliavo visą šalį mėgindamas suvokti amerikietišką gyvenimo būdą. Jis matė Amerikos didingumą bei pasiekimus, tačiau, pasak jo, tai buvo padaryta moralinių vertybių sąskaita¹⁴. Jo išvada paprasta – amerikiečiai yra primityvūs. Moralines spragas jis pastebi kultūroje, kuri akcentuoja materialias vertybes. Amerika, pasak jo, kultūros neturi, ir yra priversta ją importuoti iš Europos. Jis atkreipia dėmesį ir į socialinį etiketą – pokalbius, kurie, jo nuomone, neturi jokios prasmės, yra tušti ir paviršutiniški. Kyla klausimas, kaip Sayyid Qutb aiškino tokį amerikiečių tuštumą ir paviršutiškumą. To jis ieško istorinės aplinkybėse. Pasak jo, pirmieji kolonistai į Naująjį žemyną atvyko norėdami pagerinti savo materialinę padėtį, o ne siekdami atrasti dvasinių turtų bei išgyventi katarsį žvelgiant į Dievo sukurtą kontinentą. Disbalansas tarp dvasinių bei materialinių gerybių sukėlė Amerikos dvasios deformaciją. Jis teigia, jog kai „istorija baigsis“, Amerika savo egzistavimo laikotarpiu niekaip nebus prisidėjusi prie pasaulinio paveldo.

1950-aisiais, kai Qutb grįžo į Egiptą, jis jau buvo susiformavęs kaip Amerikos kritikas bei priešas. Gana greitai jam buvo pasiūlyta įstoti į Ikhwan. Jis suvokė, jog Amerikia nėra vien tik aršis sionizmo rėmėja, bet ir kylanti supervalstybė, sieksianti įtakos visame pasaulyje, tame tarpe ir islamo. Pasak jo, JAV Egipte stengėsi propaguoti „amerikietišką islamą“, tai yra, nukrypimą nuo islamo, kuris turėtų nesikišti į politinius neramumus šalyje bei padėtų išlaikyti *status quo*, kurio esminis tikslas – nepasiduoti komunizmui. Pasak jo, reikia išsilaisvinti nuo bet kokių įtakų, ar tai būtų JAV, ar SSRS. Egiptas turi būti musulmoniška valstybė. Qutb apeliavo į islamą bei musulmonišką solidarumą¹⁵.

1952-ųjų liepos 23d. Egipte įvyko revoliucija, buvo nuvers-ta monarchija. Egipto ir JAV santykiai blogėjo, ir Qutb tuo tik džiaugėsi. Laisvieji karininkai, įvykdę revoliuciją, turėjo bendrų sąlyčio taškų su Qutb ideologija. Abi pusės pasisakė už monarchinę – parlamentinę sistemą, kuri įvestų socialinį teisingumą

bei atsikratytų užsienio įtakų. Qutb palaikė revoliuciją, tačiau tik po jos buvo suvokta, jog laisvieji karininkai net neketina dalintis valdžia su Ikhwan, dar daugiau, jie paskelbė turintys sekuliaraus Egipto viziją. 1954-aisiais buvo pasikėsinta į Gamal Abd al-Nasser, ir Qutb, kaip ir nemažai kitų Ikhwan narių, buvo apkaltintas sąmokslu ir nuteistas 15 metų kalėjimo. Būtent kalėjime Qutb išvystė jahiliyyah teoriją bei parašė „Kelrodžius ženklus“.

JAHILIYYAH KONCEPTAS SAYYID QUTB POLITINĖJE MINTYJE

„Žmonija šiandien yra ant bedugnės krašto, ir ne dėl tos priežasties, kad anihiliacijos pavojus jai kabo virš galvos – tai tėra tik simptomas, o ne tikroji liga – tačiau dėl to, kad žmonija nebeturi tų gyvybiškai svarbių vertybių, kurios yra būtinos ne tik sveikam vystymuisi, tačiau ir realiam progresui. Net Vakarų pasaulis pripažįsta, jog vakarietiška civilizacija yra nepajėgi pademonstruoti vertybes, kurios vestų žmoniją į priekį. Ji žino, jog neturi nieko, kas patenkintų jos pačios sąmonę bei pateisintų jos egzistenciją“¹⁶.

Šiais žodžiai prasideda vienas svarbiausių XX a. veikalų, padėjęs pagrindą islamo fundamentalizmo ideologijai – Sayyid Qutb „Kelrodžiai ženklai“. Kaip minėta anksčiau, Sayyid Qutb išplėtojo Mawdudi iškeltą jahiliyyah idėją. Tai tapo neapykantos Vakarams šaltinis, kuriuo remiamasi iki šiol¹⁷. Būtent dėl šio veikalo Qutb išlieka populiarus iki šių dienų, nors nuo jo mirties jau praėjo daugiau nei trisdešimt metų.

Pasak Qutb, visas pasaulis yra paniręs į *jahiliyyah*, ir islamo pasaulis yra vienintelė salelė nežinojimo jūroje. Vakaruose vyruoja materialios vertybės bei techniniai pasiekimai, ir visiškai nėra skiriama dėmesio amžiniesiems klausimams bei dvasiniam tobulėjimui. Pasaulis priešinasi Dievo valiai, yra atsisakoma Dievo suvereniteto, ir šiuolaikiniame pasaulyje žmogus valdo žmogų. Vertybės yra sukuriamos, gyvenimo būdas yra žmonių asmeninio pasirinkimo reikalas. Iš čia išplaukia visos modernaus pasaulio problemos – kapitalistinių šalių imperializmas, kitų valstybių išnaudojimas. Visa tai daroma dėl vieno tikslo – gyventi patogiai

ir materialiai apsirūpinus. Islamo pasaulis Qutb yra suvokiamas kaip alternatyva vakarietiškas gyvenimo būdai bei politikai. Islamo pasaulis turi moralinį potencialą vadovauti pasauliui, kadangi islamas pripažįsta tik Dievo suverenitetą. Tačiau pagrindinė problema – islamo pasaulis yra susiskaldęs. Norint pasiekti tikslus reikia suorganizuoti islamišką atgimimo judėjimą, kuris vieną valstybę paverstų grynai islamiška, o po to islamiškoji tvarka (*nizam islami*) eis iš valstybės į valstybę. Štai šioje vietoje ir prasideda Qutb ideologijos problemos. Patirtis įrodė, jog islamiška tvarka, gražiai atrodanti kontempliacijose, realybėje neveikia. Nizam islami praktikoje perauga į tironiją, žmonių priespaudą ir žmogaus teisių pamynimą. Puikiausias pavyzdys būtų Afganistanas Talibano valdymo laikotarpiu. Keletą metų ši Centrinės Azijos šalis buvo švari islamiška valstybė, tačiau iki pat režimo žlugimo 2001-aisiais afganistaniečiai kentė priespaudą bei elementariausių teisių suvaržymą. Ir nors islamo fundamentalizmo „sunkiasvoriai“, kaip Osama bin Ladenas, ir laikė Afganistaną tobulu valstybės modeliu, ši šalis nuo pat pradžių nepanašėjo į tokią valstybę, kokią norėjo matyti Mawdudi bei Qutb.

Kad ir kaip bebūtų, pažvelkime į Qutb siūlomą islamo atgavimą. Pasak jo, yra būtinas islamiškasis avangardas, kuris turėtų tikslą ir siektų jo nepaisydamas fakto, jog visur aplink vyrauja *jahiliyyah*. Einant šiuo kelių yra būtini kelrodžiai ženklai, kurie parodytų einančiajam, jog jis žengia teisingu keliu. Būtina turėti omenyje, jog visados, netgi kuriant nizam islami, *jahiliyyah* nepaliaujamai bus šalia, ir reikės su ja taikstyti. Qutb pataria, jog nereikia nutraukti visų saitų su išoriniu pasauliu, bet sąsajos būnos tik tada, kai yra naudinga norimam tikslui pasiekti.

Qutb pabrėžia, jog *jahiliyyah* egzistavo ir Pranašo gyvenimo laikotarpiu. Žmogus, tapęs musulmonu, iškart pereidavo į kitą suvokimo lygmenį, pakildavo virš *jahiliyyah*. Perėjimas iš *jahili* visuomenės į islamo automatiškai suteikia žmogui kitą gyvenimą ir kitą jo egzistencijos prasmę. Kaip minėta, su *jahiliyyah* reikia palaikyti ryšius, bet jie turi būti techninio pobūdžio, pvz., ekonominiai.

Esminis *jahiliyyah* bruožas yra žmonių, ne Dievo, valdymas. Jahili visuomenė atmeta Dievo viršenybę, ir žmonės, siekiantys savanaudiškų tikslų, imasi valdyti visuomenę. Islamo pasaulis vadovaujasi principais, Muhammad gautais iš Dievo. *Jahili* visuomenė vadovaujasi sukurtais principais ir įstatymais. Qutb pabrėžia, jog *jahili* visuomenės vertybės kinta, keičiantis laikmečiui, o islamo vertybės yra išlikusios nepakitusios ilgus šimtmečius. Islamiškosios tvarkos esmė yra paprasta – turi būti atmestas bet koks žmogaus vadovavimas žmogui. Žmogus turi paklusti tik Dievui. Tačiau *jahili* visuomenė priešinasi tokiam žmogaus valdymo atmetimui. *Jahiliyyah* yra linkusi griebtis ginklo, jei iškyla pavojus jos žmogaus sukurtoms vertybėms. Dėl tos priežasties musulmoniška visuomenė privalo būti pakankamai tvirta, kad sugebėtų kovoti su *jahiliyyah* įtakomis bei bandymu vienaip ar kitaip paveikti.

Sayyid Qutb apie *jahiliyyah* kalba visame savo veikale, tačiau kas gi konkrečiai yra *jahiliyyah*? Pasak Qutb, tai yra bet kuri nemusulmoniška visuomenė. *Jahili* visuomenė yra ta, kuri atmeta tawhid (Dievo vienumas) ir *hakimiyyah* (absoliuti Dievo valdžia)¹⁸. Remiantis tokia logika, didžioji dauguma, beveik visos pasaulio visuomenės, yra *jahili* visuomenės. Qutb kaip ypatingai priešišką islamui išskiria komunistinę visuomenę. Pasak jo, komunizmas neigia bet kokią Dievo egzistavimą. Komunistinė egzistencija yra paremta materialia nauda, žmonės yra paverčiami gyvuliais ar dar blogiau, – mašinomis.

Nors pasaulis dar iki islamo gyveno *jahiliyyah* sąlygomis, pastariaisias šimtmečiais šis visaapimantis reiškinyš ėmė dominuoti. Nors Qutb ir teigia, jog jahili visuomenė yra bet kuri neislamiška visuomenė, jo ypatinga kritika yra skirta Vakarų pasauliui, kuris atspindi patį blogiausią *jahili* visuomenės modelį. Kartu su modernybės atsiradimu Vakaruose, Švietimo epochos laiku Vakarai sekuliarizavosi, visiškai nutoldami nuo Dievo bei dvasinių vertybių. Dominuoti pradėjo mokslas, racionalusis protas bei ekonominiai interesai. Vakarų visuomenė su Amerika priešakyje yra pati blogiausia *jahiliyyah* išraiška, stebinanti savo anti-

religiškumu bei vertybių praradimu¹⁹. Vertybės Vakaruose tapo perkamos ir parduodamos, ir jos iš Vakarų pradėjo skverbtis į kitus pasaulio kampelius, įskaitant ir islamo pasaulį. Nors Qutb „Kelrodžiuose ženkluose“ apie tai ir nerašo, tačiau tiek jam, tiek kitiems islamo fundamentalizmo ideologams buvo pikta, jog vakarietiška *jahiliyyah* vis aktyviau skverbiasi į islamo pasaulį, ir konkrečiai į Vidurio Rytus. Čia kalbama tiek apie kultūrinį, tiek apie ekonominį imperializmą. Štai kodėl būtent XX a. iškilo būtinybė atgaivinti islamą, iš naujo jį suvokti bei kuo skubiau kurti nizam islami valstybinę santvarką. Priešintis *jahiliyyah* įtakoms yra būtina, nes priešingu atveju islamo pasaulis gali pražūti *jahiliyyah* jūroje²⁰.

Pati teisingiausia, pati civilizuočiausia visuomenė, pasak Qutb, yra islamo visuomenė. Jeigu visuomenėje aukščiausią vertę turi materializmas, nesvarbu kokio laipsnio ar formos, yra jahili visuomenė. Tokioje visuomenėje visos vertybės yra paaukojamos materializmo vardan. Islamo pasaulis neatmeta materialių vertybių svarbos, tačiau suvokia, jog žmoniškumas, kilniadvasiškumas yra aukščiau. Tik tokia visuomenė gali būti civilizuota. Kalbėdamas apie *jahiliyyah*, Qutb kalba ir apie šeimos santykius, moterų vaidmenį visuomenėje. Pasak jo, moderniam Vakarų pasaulyje nyksta tradicinės vertybės, o kartu su tuo kinta ir moters padėtis. Ji tampa emancipuota, jos pirminė pareiga – rūpintis šeima ir auginti vaikus – tampa antrine. Vyrų ir moterų santykiai *jahili* visuomenėje (ir ypač Vakaruose) tampa pagrįsti seksualiniais santykiais, aistra bei gyvuliškais impulsais. Tokia visuomenė yra atsilikusi, jahili visuomenė. Šiame kontekste Qutb pastebi moralinį nuosmukį. Būtent moralė ir skiria žmogų nuo gyvulio, tačiau Vakarams tai nebėra svarbus dalykas. Etika jau seniai tapo ekonominių, politinių santykių dalimi, jos nebeliko kasdieniame žmonių gyvenime. Vyrauja gyvuliški instinktai. Progresyvioje visuomenėje gyvuliškus instinktus pakeičia dvasinės vertybės, tačiau modernioje jahili visuomenėje matome priešingą tendenciją.

Reziumuojant verta paminėti tai, jog Syyid Qutb labai daug

kalba apie *jahiliyyah*, tai yra jo esminis konceptas, tačiau visiškai nekalbama apie Vakarų (ir apskritai kitų, ne islamiškų visuomenių) teigiamus bruožus. Pasak Qutb, visur tyko islamo priešai, materializmas, vertybių praradimas. Tačiau netgi neužsimenama apie teigiamus Vakarų pasaulio pasiekimus – žmogaus teises, žodžio laisvę, demokratiją, meno ir kultūros palikimą. Visa tai yra nutyliama, regis, tai išvis neegzistuoja. Qutb, gyvenęs Amerikoje, turėjo galimybę susipažinti su vakarietiška kultūra ir, kaip tikėjosi jį išsiuntusieji, pasisemti vakarietiškos kultūros, tačiau atsitiko priešingai – Qutb nematė dvasinių bei kultūrinių vertybių, visur įžvelgė *jahiliyyah* supuvimą.

Jahiliyyah konceptas yra centrinis ne tik Sayyid Qutb ideologijoje, tai yra viso islamo fundamentalizmo šerdis. Tik analizuojant šį platų konceptą galima suvokti, kodėl beveik kasdien sprogsta bombos ir kodėl tokie asmenys kaip Osama bin Laden agituoja islamo pasaulį sukilti prieš Ameriką bei prieš Vakarų civilizaciją apskritai.

APIBENDRINIMAS

Pasaulis šiuo metu gyvena modernybėje, ji yra visur, apima visas gyvenimo sferas. Procesai, kurie prasidėjo Švietimo epochoje, kaip reikiant įsibėgėjo XX amžiuje. Natūralu, jog kai kurios visuomenės liko anapus modernybės, nesugebėjo integruotis į naujovišką, visaapimančią socialinę, politinę bei dvasinę sistemą. Natūralu ir tai, jog pasaulis niekada nebuvo ir niekada nebus monokultūrinis. Tai, kas yra savaime suprantama Vakaruose, nėra savaime suprantama Vidurio Rytuose ar kitose civilizacijose. Problema ta, jog Vakarų kaip ir islamo civilizacija, siekia būti centrine pasaulyje. Taigi natūralu, jog atsiranda judėjimai, idėjų sistemos, kurios tam prieštarauja, kurios siekia sukurti bei įtvirtinti savas vertybes. Taip atsitiko ir islamo fundamentalizmo atveju. Islamo pasauliui atsidūrus krizėje, atsirado žmonių, kurie galvojo suradę receptą nuo socialinių ligų. Pradžioje tai buvo vietinio lygmens judėjimai, siekę kaitos savose visuomenėse. Tačiau nuo XX amžiaus vidurio, spartėjant globalizacijos pro-

cesams, buvo konstatuota, jog toks siekis yra nepakankamas – reikia visomis išgalėmis bandyti keisti pasaulį. Štai šioje vietoje iškilo Sayyid Qutb, kuris nurodė priešą – Ameriką. Qutb išplėtojo savo neapykantą Amerikai ne viename veikalė, ir jo idėjos tapo nemirtingos. Iki pat šių dienų islamistinių judėjimų centre yra būtant Qutb idėjos. Būtent jo ideologijos vedami savižudžiai sprogdintojai miršta islamo vardan.

SUMMARY

The Critique of Modernity in Ideology of Islamic Fundamentalism

Scholars all over the world have been asking one question – “What went wrong?” for many years already. Policymakers make it more simple and ask – “Why do they hate us?” When someone deals with the world of Islam, questions always arise. Once a leading civilization, now – a breeding ground for radicals and terrorists. What happened? The answer is very complicated. In order to understand the processes that are occurring in the world these days, we must examine not the practical issues – who made a bomb, who exploded it, who financed it. In order to understand that we must analyse processes that are hidden behind the headlines. That is, we must analyse what happened in the world of Islam during the first half of the XXth century, we must analyse the ideological background. We will understand, as some say, why they hate us only after the analysis. Summarizing it could be said that the main problem of islamic fundamentalism lies in inadequate response to Western modernity. In fact, the world of Islam haven’t found an answer to the question how to deal with modernity, with processes which are spreading in their world – secularism, democracy, modernization and development in general - untill now. The West evolved. The world of Islam refuses to do that. That’s the main problem. We could say that the reaction to modernity was the emergence of the radical and xenophobic ideology, the so-called Islamic funda-

mentalism.

The aim of this article is to analyse the emergence of Islamic fundamentalism, its ideological background. The second half of the article deals with one specific person – Sayyid Qutb, a mastermind of the hatred towards the West. We will understand the dynamics of the world of Islam much better by the means of analysis of these issues.

NUORODOS

¹ Filali–Ansary A. Islam’s Reformist Tradition. www.project-syndicate.com

² Ali A. Islamism. Emancipation, Protest and Identity. *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 20, No. 1, 2000.

³ J.O. Voll. in eds. M.Marty, S.Appleby. Fundamentalism in the Sunni Arab World: Egypt and Sudan. *Fundamentalisms Observed*, Princeton, 1991.

⁴ K. Siddiqui. Stages of Islamic Revolution and Processes of Error, Deviation, Correction and Divergence. *Muslim Political Thought*. London, 1996.

⁵ D.Abelkader. Modernity, the Principles of Public Welfare (Mashala) and the End Goals of Shari’a (Maqasid). *Muslim Legal Thought. Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol.14, No.2, 2003.

⁶ B.A. Roberson. The Shaping of Current Islamic Reformation. *Mediterranean Politics*, Vol.7, Autumn 2002.

⁷ E.Gellner. *Postmodernism, Reason and Religion*. London, 1992, p.3.

⁸ Ten pat, 3 p.

⁹ Ten pat, 8 p.

¹⁰ R.L. Nettler. Guidelines for the Islamic Community: Sayyid Qutb’s Political Interpretation of the Qur’an. *Journal of Political Ideologies*, Vol.1, Issue 2, June 1996.

¹¹ J.Calvert. ‘The World is an Undutiful Boy!’: Sayyid Qutb’s American Experience. *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol.11, No.1, 2000.

¹² M. Ruthven. *A Fury for God: Islamist Attack on America*. London, 2002.

¹³ J.Calvert. 'The World is an Undutiful Boy!': Sayyid Qutb's American Experience. *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol.11, No.1, 2000. p.97.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ A.Moussalli. *Radical Islamic Fundamentalism: the Ideological and Political Discourse of Sayyid Qutb*. Beirut, 1992.

¹⁶ S. Qutb. *Milestones*. Damascus, 1991, p.7.

¹⁷ S.Khatab. Hakimiyyah and Jahiliyyah in the Thought of Sayyid Qutb. *Middle Eastern Studies*, Vol.38, No.2., July 2002.

¹⁸ S.Qutb. *Milestones*. Damascus, 1991, p.7.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.